

Антропологічні шукання

УДК 173.7:305

Л. Ф. БУЛАНОВА-ДУВАЛКО¹

¹Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, ел. пошта, ORCID 0000-0002-6891-7654

АНАЛІЗ ВЗАЄМОВІДНОСИН МАТЕРІ ТА ДИТИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У КОНТЕКСТІ ПСИХОАНАЛІТИЧНОГО ФЕМІНІЗМУ

Мета роботи. В статті аналізується вплив досвіду материнства на формування сталих сексуальних установок та стереотипних моделей фемінінності та маскулінності в суспільстві у контексті психоаналітичного фемінізму. Зокрема, підкреслюється важливість філософського аналізу взаємовідношень матері та дитини, як суб'єктів досвіду материнства, що сприяє усвідомленню механізмів конструювання та відтворення, а також формування сексуальних установок та шаблонних гендерних ідеалів. Крім того, увага приділяється впливу процесів сепарації та індивідуації у відносинах матері та дитини на ретрансляцію патріархальності в суспільних відносинах. **Методологія.** Основу дослідження складає методологія психоаналітичного фемінізму, а також системний метод та контент-аналіз. Наукова новизна дослідження полягає у вивченні та систематизації ключових тез теоретичного обґрунтування стереотипних проявів фемінінності в ракурсі психоаналітичного фемінізму, що до цього не були представлені у вітчизняній філософській думці. **Завдання:** 1) окреслити базові напрямки полеміки психоаналітичного фемінізму з психоаналітичними концепціями Зігмунда Фрейда та Жака Лакана; 2) виділити основні сфери наукового інтересу психоаналітичного фемінізму, пов'язані з материнством; 3) розглянути особливості теорії про вплив розвитку людської психіки під час доедипальної стадії на формування сталих сексуальних установок у викладі представниць англо-американської традиції психоаналітичного фемінізму; 4) описати основні аспекти теорії формування фемінінності в розробці французького фемінізму; 5) проаналізувати різні способи подолання патріархально-символічного ладу, пропоновані психоаналітичним фемінізмом. **Висновки.** З'ясовано, що незважаючи на прихильність тій чи іншій психоаналітичній теорії, дослідниці спільні у тлумаченні важливості доедипальної стадії психосексуального розвитку для формування стереотипних моделей фемінінності та маскулінності, яким слідує людина протягом свого життя. Більшістю дослідниць підкреслюється вирішальне значення зв'язків саме між донькою та матір'ю для сексуальної диференціації та фемінізації доньки у наступні періоди психосексуального розвитку.

Ключові слова: психоаналітичний фемінізм, стереотипи фемінінності та маскулінності, досвід материнства, доедипальна стадія психосексуального досвіду.

Актуальність

Тривалий час концепти сімейних стосунків, шлюбу, родинного укладу та батьківських ролей постають питаннями філософського аналізу та провокують палкі дискусії. Останні десятиліття підтверджують, що увага до цієї проблеми не зменшилась, а полеміка частково перемістилась в площину рефлексії феміністичної філософії, давши поштовх появи численних теорій, розвідок, аргументацій, що мають на меті піддати критиці інститут сім'ї, «сімейні цінності», реформи системи соціальної підтримки.

Теоретики феміністичного спрямування

мають довгу та плідну традицію дослідження сім'ї як простору для боротьби за статеву рівність: «В той момент, коли жінка стає матір'ю, вона вперше стикається з повним розумінням того, що означає бути жінкою в нашому суспільстві» [2; с.159].

До сьогодні не з'явилося жодної узагальнюючої системи поглядів, яка б примирила різні сторони дебатів та дозволила сформулювати бачення проблем в царині сімейних стосунків та запропонувала їх вирішення.

Зокрема, окремого розгляду заслуговує проблема материнства, яка окрім іншого актуалізує не тільки питання біологічного підґрунтя патріархату, а й репродуктивної функції жінки,

Антропологічні шукання

її залежності від своєї наперед визначеної «природної» ролі, економічної залежності, підпорядкованого становища, можливостей для самореалізації, контролю над власним тілом, домашнього насилля. Проте наше дослідження фокусується на проблематизації материнства як простору для передачі від матері до дитини гендерних стереотипів.

Відтак, актуальність роботи зумовлена необхідністю дослідити у контексті психоаналітичного фемінізму, яким чином шаблонова фемінінність вкорінена в патріархальній системі цінностей.

Виклад основного матеріалу

Психоаналітичний фемінізм як один з напрямків феміністичної думки сформувався на початку 1970-х років, ґрунтуючись на критиці теорій Зігмунда Фрейда та Жака Лакана та розвитку ідей щодо сексуальності, материнства та батьківства. Поштовхом до усвідомлення психоаналітичного фемінізму в якості окремої теорії стала поява праці Жульет Мітчел «Психоаналіз та фемінізм» у 1974 році, в якій обґрунтовувалось, що «підсвідоме, а не біологія, пояснює повторення (повторюваність) ролей», а також «чому стереотипні маскулінізм і фемінінність збереглися, навіть коли якась із них і прагнула змінитися» [1; с.328].

Основна ідея даної інтелектуальної течії полягає в тому, що гендерна нерівність бере початок з раннього дитинства, спричиняючи появу гендерних стереотипів у людській психіці, а також формування базових фемінінних та маскуліних рис характеру та поведінки.

Серед широкого кола проблем, які вивчаються в межах зазначеного напрямку, вирізняється проблема материнства та психо-сексуального досвіду дитини, що зумовлено вкоріненням процесу формування психіки людини у ранні періоди розвитку. Варто назвати наступних теоретиків, що приділяють особливу увагу аналізу досвіду материнства: Джесіка Бенджамін, Ненсі Ходоров, Браха Етінгер, Люс Іригаре, Жульет Мітчел, Розіка Паркер, Юлія Кристева, Дороті Дінерштейн, Елен Сісу, Мод Манноні, Елізабет Абель.

Окрім того, серед дослідників, що провадили ревізію поглядів представників психоаналітичного фемінізму та застосовували їх для аналізу різних культурних форм, варто назвати наступні імена: Ен Каплан «Материнство та репрезентація: образ матері в популярній культурі та мелодрамі», Розмарі Тонг «Феміністична думка: більш повний вступ», Ї-Лінь Ю «Вона написала «матір»: матрилійні наративи у сучасному жіночому письмі», Елейн Таттл Хансен «Матір без дитини: сучасна художня література та криза материнства», Маріанна Хірш «Сюжет про матір / дочку: художня література, психоаналіз, фемінізм», а також таку книгу як «Переосмислення материнства: зміна ідентичностей та шаблонів» за редакцією Шерон Аббі та Андреа О'Райлі.

У свою чергу, серед вітчизняних філософських розвідок варто зауважити таку працю як «Прочитай моє бажання... Постмодернізм. Психоаналіз. Фемінізм» Ірини Жерьобкіної, що представляє критичну ревізію психоаналітичної інтерпретації проблем гендера та сексуальності, а також огляд праць Ненсі Ходоров, Елен Сісу, Джуліет Мітчел, Джейн Геллоп та Жаклін Роуз.

На жаль, у вітчизняному науковому дискурсі не відбулось ґрунтовного висвітлення проблеми материнства в ракурсі психоаналітичного фемінізму, що підкреслює значення даного дослідження для заповнення теоретичних прогалів в українській філософській думці.

Ен Каплан, авторка праці «Материнство та репрезентація: образ матері в популярній культурі та мелодрамі» вирізняє три групи позицій дослідниць феміністичного спрямування, що взаємодіють з критичним опрацюванням теорії Фрейда та її ревізії Лаканом.

Зокрема, серед першої групи науковців, що фокусуються на відхиленні та запереченні застосування поглядів Фрейда та психоаналітичної теорії у феміністичному аналізі, слід назвати Ніну Бейм та її працю «Божевільна та її мова: чому я не займаюся феміністською літературною теорією», а також Беверлі Бьорнс зі статтею «Зв'язок між матір'ю та дитиною: п'ятдесят років теорії, науки та

Антропологічні шукання

наукової фантастики».

У другій групі, зацікавленій в поглядах ревізіоністів Едипової теорії Фрейда, а не самій теорії доедипальної стадії варто вирізнити таку дослідницю як Джудіт Кіган Гардінер.

У свою чергу третя група дослідниць поділяється на тих, хто провадить ревізію, власне, парадигми Фрейда: Джесіка Бенджамін, Мод Манноні, Ненсі Ходоров та Дороті Діннерстейн, а також на тих, хто зосереджений на переосмисленні теорії Лакана: Люс Іригаре, Юлія Крістева, Елен Сіксу [7; 31]. Дослідницькі інтенції обох груп різняться передусім тим, що творче опрацювання теорії Фрейда має гуманістичне та соціологічне спрямування, в той час як фокус уваги при застосуванні теорії Лакана зосереджений на конструюванні фемінінності та маскулінності у просторі мови та знакових систем.

Прикметно, що звернення до доедипальної стадії психосексуального розвитку як до періоду сильної прив'язаності до матері є характерним для більшості авторок третьої групи, котрі мають на меті підкреслити значущість цього етапу для процесу сепарації та індивідуації в діаді матір-немовля.

Відповідно до вище зазначеного, пропонуємо детальніше розглянути особливості розробки проблеми материнства як аспекту фемінінності в дослідженнях, третьої групи науковців, що безпосередньо звертаються до теорії доедипального періоду психосексуального розвитку.

Попри те, що погляди дослідниць спрямовані в тих ракурсах, що їх найбільше цікавили, ми спробували виявити точки перетину їхніх інтересів та проаналізувати спільні проблеми. Зокрема, нами виявлено наступні проблемні питання зі сфери фемінінності, на яких фокусується увага одразу декількох дослідників:

– Переосмислення та критика фрейдівської розробки доедипальної стадії психосексуального розвитку та лаканівської категорії «Уявленого», тобто інфантильного періоду сильної прив'язаності до матері.

– Особливості конструювання сталих сексуальних установок у психіці дитини в доедипальний період психосексуального розвитку.

– Специфіка моделей стосунків між дитиною та батьками, що включає процеси ідентифікації та дезидентифікації з матір'ю та батьком.

– Взаємозв'язок материнської мови, голосу та jouissance.

– Пошук шляхів подолання патріархального соціально-символічного порядку.

Проблема конструювання сексуальності та гендеру в патріархальному суспільстві знаходить своє відображення в працях таких психоаналітичних феміністок як Дороті Діннерстейн та Ненсі Ходоров, котрі вивчали доедипальну стадію психосексуального розвитку з позицій соціології гендеру. У доробку дослідниць джерелом суспільних поглядів про жіночу неповноцінність та чоловічу вищість вважається виконання матерями, повністю, або частково, батьківських обов'язків. Розглянемо детальніше ці проблемні питання у викладі представниць англо-американської традиції психоаналітичного фемінізму.

Так, наприклад, теза про необхідність вбачати зародки патріархального устрою у різному переживанні доедипальної стадії немовлятами різної статі, обґрунтовується у праці Ненсі Ходоров «Відтворення материнського піклування: психоаналіз і соціологія гендеру». Крім того, саме цей етап впливає на появу бажання жінки бути матір'ю навіть в тих випадках, коли вона не змушена мати дітей.

Зокрема, стверджується, що немовлята-хлопчики не ототожнюють своє тіло з материнським, натомість відчуваючи її інакшість, та віддаляючись від неї через ризик батьківського гніву за всепоглинаючу любов до матері [8; 143]. Відтак, виникає ситуація ідентифікації хлопчика з батьком, який ототожнюється з владою та престижем. Паралельно до цієї ситуації син займає опозицію до жіночої статі, яку представляє його матір, сповнюючись почуттям зневаги та презирства. «Хлопчик відмовляється від своєї матері для уникнення покарання, але ідентифікує себе з батьком, тому що так він може отримати переваги, будучи тим, хто карає, будучи маскуліним та вищим за статусом» [3; 113].

У свою чергу, термін «пролонгований

Антропологічні шукання

симбіоз» та «нарцистична над-ідентифікація» позначає доедипальні стосунки матері та доньки, за Ненсі Ходоров. «Доки жінка виконує роль матері, ми можемо очікувати, що доедипальний період дівчинки буде довшим, ніж в хлопчика, а жінки будуть відкритішими та стурбованішими за чоловіків-батьків щодо питання взаємин у батьківстві. Зокрема, їх хвилюють проблема почуття первинної ідентифікації, брак сепарації чи диференціації, Его та проблеми розмежування тіла та Его, а також первинна любов не зумовлена вимогами реальності» [3; 110].

Також важливо відзначити, що вже протягом едипальної стадії єдність матері та доньки слабшає, уможливаючи появу в дівчинки заздрості до пенісу, який символізує чоловічу силу та виступає органом, задовольняючим матір.

Тривала та міцна ідентифікація доньки з матір'ю є частиною психологічного механізму, свого роду дзеркального мапування, що зумовлює бажання доньки в подальшому також відчувати себе матір'ю, згідно з поглядами Ходоров. Дослідниця підкреслює, що це бажання має суто психологічне, а не фізіологічне підґрунтя. Відтак, хлопчик, що більше ідентифікував себе з батьком, переживає менше тяжіння до батьківства, засвоївши образ віддаленішого батька.

Відтак, в теорії Ходоров описується момент формування в дитячій психіці стереотипних рис фемінності та маскулітності та закладання гендерних ролей материнства та батьківства: «Дівчатка більш схильні до того, щоб крутитися всередині (домівки), якщо не у колі сім'ї, то принаймні «взаємовідносин». Результатом є те, що хлопчики виростають віддаленішими, об'єктивними та відособленими; дівчатка більше зосереджені на стосунках, міжособистісній взаємодії, в яких їх постійно піддано ризику злиття з тими, кого вони люблять» [1; 332].

Розробка проблеми дитячої ідентифікації з матір'ю або батьком в доедипальній стадії в науковому доробку ще однієї представниці англо-американської школи психоаналітичного фемінізму – Дороти Дінерстейн – зосереджена на тому, як гендерні механізми всередині

соціуму впливають на сприйняття жінок і чоловіків самих себе та одне одного.

Зокрема, у праці «Русалка та мінотавр» застосовуються образи названих міфологічних напівлюдей з метою продемонструвати, чому ці шаблони поведінки відтворюються знову і знову в так званих «сексуальних установах» (sexual arrangements). Під терміном «сексуальні установки» Дінерстейн розуміє «розподілення відповідальності, можливостей та привілеїв між жінками та чоловіками, а також паттерни психологічної взаємозалежності, що виникають внаслідок такого розподілення» [5; 4].

Відповідно, образи русалки та мінотавра репрезентують сталі сексуальні установки в суспільстві: «Підступна русалка є спокусливою та неприступною жінкою, що представляє темний та магічний підводний світ, з якого ми походимо, та в якому не можемо жити, котрий заманює мандрівників на загибель. Велетенський страхітливий мінотавр, вічно інфантильний нащадок своєї неприродно хтивої матері, представник чоловічої статі, що володіє безтямною жадібною владою, та ненаситно пожирає живу людську плоть» [5; 5].

Відтак, відверто потворні образи уособлюють патологічну потребу знову й знову відтворювати стереотипні гендерні ролі, шаблонні маскулітні та фемінітні ідеали. Однак, постає питання, що є причиною сліпого наслідування та культивування подібних монстрів. Думки Дінерстейн та Ходоров щодо важливості психосексуального розвитку в доедипальній стадії є тотожними. Зокрема, Дороти Дінерстейн дотримувалась погляду, що симбіоз немовля та матері зумовлений неспроможністю дитини диференціювати себе від материнського тіла, яке символізує ненадійний та непередбачуваний всесвіт. Крім того, для немовля матір є джерелом задоволення та болі, так як ніколи не можна знати напевно, чи зможе вона відповісти на фізичні та фізіологічні потреби дитини. Зрештою, дитина має амбівалентні почуття до образу матері (жінок) та її репрезентації в якості матеріального світу. Результатом подібної амбівалентності стає небажання чоловіків знову пережити цілковиту залежність, що виражається в спробах встановлення контролю

Антропологічні шукання

над жінками та природою. Відповідно, жінки переживають страх перед матір'ю та намагаються ліквідувати його, підкорившись чоловіку.

Інакшого тлумачення набуває проблема ідентифікації дитини з кожним із батьків в критичному опрацюванні лаканівського психоаналізу так званім французьким фемінізмом. Його представниці Юлія Кристева та Люс Іригаре репрезентують другу течію третьої групи психоаналітичного фемінізму, який є центральною сферою наукового знання в нашому дослідженні. Також досліджуючи доєдипальну стадію психосексуального розвитку, вони звертаються до теорії постструктуралізму. Серед іншого, важливо навести деякі постулати теорії Жака Лакана, аби мати змогу екзамінувати варіації його поглядів Кристєвою та Іригаре.

Надання переваги мові, а не біологічним аспектам, а також увага до доєдипальної стадії є основою критичного опрацювання Лаканом теорії Фрейда. Серед іншого французький філософ досліджує, яким чином ми набуваємо статі, як відбувається статєва диференціація на несвідомому рівні уявлюваного, що протиставляється символічному – культурі, закону, Іншому. Фаза дзеркала, таким чином, репрезентує перехід від доєдипальної стадії до фалічної фази. Саме цей період демонструє перші прояви суб'єктивності дитини, яка все ще зберігаючи відданість ілюзорному єднанню з матір'ю, починає сприймати останню в якості об'єкта, віддаленого від себе.

Навіть у дорослому віці людина не може забути світ уявлюваного, продовжуючи бажати єдності із матір'ю, яку колись пережила, відповідно до системи Лакана. Проте існує різниця між чоловічими та жіночими фантазіями, в яких виражається доєдипальна туга.

Туга хлопчика за ідентифікацією з матір'ю потерпає від появи фігури Батька та необхідності індивідуалізації. Відтак, хлопчик ідентифікує себе з Батьком та фалосом, чекаючи, коли зможе отримати символічну владу так само як батько та одружитись з кимось як матір.

На противагу переживанням представників

чоловічої статі, дівчинка переживає ще складніший конфлікт, адже тінь фалоса уособлює також бажання матері. Відтак, зникає маскуліна ідентифікація, на зміну якій стає надмірна фемініна ідентифікація, а особливе жіноче бажання стає неможливим, принаймні в символічному порядку, який є порядком дискурсу [7; 30].

Проте, теорія Лакана пропонує специфічне доєдипальне задоволення – *jouissance*, що уособлює свого роду тілесний, фемінінний екстаз, який знаходиться поза фалосом, а відтак не може бути промовлений в межах дискурсу. Саме навколо процесу дитячої ідентифікації та переживання *jouissance* вибудовують свої погляди стосовно материнства Юлія Кристева та Люс Іригаре.

Повертаючись до специфіки переживання доєдипальної стадії важливо відзначити наступну думку Люс Іригаре: в процесі суб'єктивації та розпізнання свого віддзеркалення, існує чоловіче/маскуліне, а також жіноче/фемініне уявлюване. Тобто, психіка не є бісексуальною, проте завжди або фемініною, або маскуліною [7; 69]. Крім того, оскаржуваною виявилась теза про приречену долю жінок, що лишаються в Уявлюваному, або входять до Символічного в режимі мовчання. На противагу цій тезі Іригаре вбачає множинність невикористаних можливостей як для жінок, так і для суспільства у цих двох ситуаціях.

Уособленням неможливості повноцінного входження жінки до Символічного ладу Люс Іригаре обирає давньогрецький сюжет вбивства дочки Леди та Тіндарея, дружини Агамемнона – Клітемнестри, власним сином Орестом, що таким чином помстився матері за смерть батька. Трагічне вбивство Клітемнестри є міфічною репрезентацією виключення матері з культури та Символічного. Вина героїні полягає у невідповідності культурному ідеалу цнотливої матері, замість якого Клітемнестра відповідає образу пристрасної та звабливої вбивці чоловіка, котра активно та свідомо поводить у питаннях політики [6; 43]. Крім того, фігура Ореста позначає успадкування сином батьківського імені і, відповідно, батьківського закону і родового порядку, що також передає

Антропологічні шукання

права на народження дитини батьку. Відтак, материнська лінія пригнічується, а доедипальні стосунки матері-доньки не беруться до уваги.

Крім того, у критиці теорії Фрейда щодо психосексуального розвитку оскаржується заперечення існування будь-яких зв'язків між матір'ю та донькою у доедипальній стадії, що попередньо обґрунтовувалось завершенням процесу сексуальної диференціації та фемінізації доньки у після-едипальний період. Натомість, висувається думка, що створена подібним чином генеалогічна асиметрія, при якій материнське тіло приноситься в жертву, а батьківське ім'я увічнічується, стверджує законність патріархального порядку та сексуальної відмінності, а також підтримує переконання взаємодоповнюваності статей в їхніх ідентичностях та бажаннях.

Гостре засудження лаканівської ідеї батьківського закону та фалоса-означника постає ще однією проблемою, на якій акцентує увагу Люс Іригаре. Зокрема, ганебною визнається практика протиставлення природного народження, що пов'язується із материнством, та культурного народження, що, у свою чергу, асоціюється з батьківством. Подібне розмежування прирівнює жінку-матір до тіла, а чоловіка-батька до мови та порядку, зміщуючи центр уваги від фізіологічного процесу пологів, уособлюваного з материнством, до символічного процесу самоствердження та визнання, не відривного від батьківства.

Схожий вектор досліджень був обраний Юлією Кристевой, яка ввела поняття «семіотичної» модальності мови на протизвагу «символічної» у розумінні складових людської психіки. Якщо перша категорія «семіотичне» тлумачиться як винятковий мовний реєстр в доедипальній стадії – Уявлюваному, то «символічне» розуміється як домінуюча, проте не виняткова модальність мови в едипальній та пост-едипальній стадіях - Символічному та Реальному, відповідно.

Крім того, категорія семіотичного пов'язана із материнською/поетичною мовою, а символічне, у свою чергу, із батьківською/логічною. Відповідно, входження жінки до символічного ладу відбувається через батька, спричиняючи витіснення зі свідомості

материнського тіла. Відтак, в межах символічного ладу фемінінне стає несвідомим.

Принагідно наведемо наступну цитату, що ілюструє позицію представниць феміністичної філософії щодо дій представниць жіночої статі по відношенню до символічної модальності мови: «Жінки повинні знайти третій шлях, що дає їм змогу мати доступ до встановленого символічного ладу без прийняття чоловічої моделі фемінінності. Навіть якщо сенс жіночності в реальності інший, ніж у мові, про неї можна мислити тільки в межах символічного. Висновок, який варто зробити з цього: необхідно змінити символічний лад» [1; 109].

Важливий акцент на значенні доедипальної стадії психічного життя для конструювання фемінінності зроблений у праці «Революція поетичної мови» (1974). Зокрема, можна так підсумувати основну тезу цього твору: «Для Кристевой існує «перед»-мова; вона складається з біоритмічного воркування та дитячого белькоту, що мова пізніше сформалізує й придушить, за рахунок музики та поезії, що просотуються з боку синтаксичних структур «підмет-присудок». У цьому витоківі – одне джерело неприйняття суворості патріархату й лінгвістичного закону батька» [1; 335].

Проте, цілковита заміна символічної модальності мови в межах Символічного порядку на семіотичну модальність не слід вважати доцільною. Будь-яка подібна спроба заміщення призведе до знищення Символічного і, відповідно, цивілізації, а також спричинить повернення до доедипальної стадії та Уявлюваного. Французька філософиня називає «психозом» постійне існування в межах доедипальної стадії [8; 162]. Натомість, жінкам, які не бажають збожеволіти, пропонується перебувати у постійному відчуженні між семіотичним (материнським *jouissance*) та символічним (батьківським порядком).

Зміщенням уваги з жіночого тіла, а також розвитком ідей стосовно важливості мови як виклику жіночому пригніченню, слід вважати теорію Елен Сіксу щодо жіночого голосу, який трансформується у письмо – *écriture feminine*. Особлива енергія прози письменниці спрямована на викриття замовчуваного, заперечувано-

Антропологічні шукання

го стану жінки в суспільстві, а також пробудженню самосвідомості в жінок відносно пошуку власного голосу, який був втраченим. Прикметно, що можливість віднайти голос французька філософія пов'язує з досвідом материнства, адже саме матір надала його своїй донці в доедипальний період її розвитку. «Голос співає ще з часів, що були до закону, до того як Символічне перехопило подих та перетворило його на мову під своїм керівництвом» [4; 93].

Відтак, джерело Голосу міститься в переживанні материнського задоволення – *jouissance*, перемішуючись з молоком у солодкому ритмі смоктання «В жінках завжди є в більшій чи меншій мірі щось від «материнського» відновлення та вигодовування, щось, що опирається від'єднанню. Це сила, яка не дає себе знищити, проте не дає спокою кодам. Відношення до дитинства (дитиною, якою вона була, вона є, яку вона творить, та з якою розлучається у місці, в якому сама ж відчужується), применшується не більше, ніж відношення до «матері», складаючись із захопленя та жорстокостей» [4; 93].

Крім того, *écriture féminine* фіксує досвід доступу жінки до Символічного, а також палке бажання того, що було до цього доступу, тобто доступ до Уявлюваного. Саме жіноче письмо вміщує голос матері, тобто те, що було вилучене регістром Символічного. Можна стверджувати, що «матір» в теорії Сіксу означає до-Символічний світ пісень, а жіноче письмо є шляхом повернення до втраченої фемінінної ідентичності.

Зважаючи на вище наведене, видається необхідним зосередити увагу на викладі теоретичних обґрунтувань шляхів подолання патріархального соціально-символічного порядку, пропорованих іншими представницями психоаналітичного фемінізму. Зокрема, можна вирізнити два напрямки протистояння патріархальному дискурсу.

Відтак, перший напрямок репрезентований поглядами Ненсі Ходоров та Дороти Дінерстайн, які розробляли способи подолання деструктивних сексуальних установок, набутих у дитинстві. Так, науковці в галузі соціології гендеру пропонують систему подвійного

батьківства, що допоможе усунути гендерну асиметрію у володінні здібністю до прив'язаності. Зокрема, така система сприятиме трансформації материнства у батьківство через рівноцінну участь батька та матері у вихованні дитини, а також зруйнує сексуальний розподіл праці та обов'язків у сім'ї, попередивши в майбутньому появу в дітей деструктивних стереотипів маскулінності та фемінінності. Крім того, подвійне батьківство уможливить появу нових моделей гендерної ідентичності та гармонійний розвиток особистості незалежно від її статі.

У свою чергу, представниці французького фемінізму більше переймалися можливістю створення нової мови жіночої ідентичності як способу подолання маскулінної організації суспільства.

Зокрема, можна виокремити три напрямки діяльності жінок, що допоможуть подолати досвід меншовартості у чоловічому світі, за Іригаре. По-перше, жінки мають створити свою власну, жіночу мову, цураючись гендерно-нейтральної мови так само як мови чоловічої. По-друге, окрім мови необхідно створити нову жіночу сексуальність, яка не буде рівнятися на «маскулінну фемінінність», пропонуючи натомість «фемінінну фемінінність», не опосередковану чоловічим диктатом. Так, зокрема, місцем локалізації фемінінного голосу Іригаре обирає статеві губи, що репрезентують множинну та дифузну (нефалічну) сексуальність. По-третє, жінки повинні не наслідувати образи, створені чоловіками, а навпаки гіперболізувати їх, аби усунути патріархальний дискурс [8; 157].

Крім того, представниці французького фемінізму переймаються створенням нової мови, яку пов'язують з материнством. Материнська мова є кінцевим варіантом *jouissance*, семіотичною модальністю мови. Також зазначається, що жінка не повинна ані відкидати символічний порядок, ані приймати ролі, які він нав'язує. Натомість, існування у цьому межовому стані уможливить прояв істини, що постає тільки у материнському дискурсі [9; 44].

Цілком очевидно, що розглянуті підходи не можуть створити єдиної теорії, що могла б мак-

Антропологічні шукання

симально повно обґрунтувати проблему материнства та впливу психосексуального розвитку дитини на засвоєння гендерних стереотипів. Відтак, варто зауважити, що більшість теорій піддаються критиці через неспроможність пояснити маскуліність у жінках та фемінінність у чоловіках, а також зосередженість на гетеро нормативності та ігнорування класової та расової ідентичності.

Висновок

На основі вищевикладеного можна зробити наступний висновок: різноманіття векторів наукових зацікавлень дослідниць спричинене як наданням переваги тій чи іншій психоаналітичній теорії, так і відмінностями переживання власних стосунків з матір'ю та особистого досвіду материнства.

У ході аналізу особливостей психоаналітично-феміністичної дослідницької методології було виявлено, що звернення до доедипальної стадії психосексуального розвитку дитини є плідною сферою для вивчення причин виникнення у дитини потреби відтворювати стереотипні гендерні ролі, а також для дослідження ретрансляції фемінінної та маскуліної моделей ідентичності через материнське піклування. Критика сприйняття материнського як девіантного у порівнянні зі зразковим батьковим уможливує вивчення таких проблем як пошук причин бажання досвіду материнства, первинна ідентифікація дитиною свого тіла із батьківським, «пролонгований симбіоз» у стосунках матері та доньки, передумови формування сексуальних установок, доедипальна туга, специфічне доедипальне задоволення *jouissance*, чоловіче та жіноче уявлене, семіотична модальність мови, пошук втраченого жіночого Голосу.

Без сумніву, загальна інтенція представниць психоаналітичного фемінізму, чії погляди піддані ревізії, полягає не тільки у вивченні паттернів психологічної взаємозалежності між матір'ю та дитиною та з'ясуванні шляхів продукування шаблону фемінінності та маскуліності через досвід материнства, а й у спробах відновити жіночу ідентичність, опираючись та протистаючи патріархату. Так,

представниці англо-американського психоаналітичного фемінізму наголошують на перспективності системи подвійного батьківства, що уможливує рівну участь батька і матері у вихованні дитини та сприятиме усуненню стереотипних уявлень про гендерні ролі жінки та чоловіка у суспільстві. Крім того, такий підхід допоможе усвідомити наслідування материнської та батьківської поведінки в якості соціально та культурно сконструйованих феноменів, а не вроджених та закріплених генетично. Саме переосмислення та зміна характеру батьківських стосунків із дитиною в умовах патріархату є важливим кроком для аналізу первинних витоків фемінінності та маскуліності.

У свою чергу, представниці французького фемінізму, акцентують увагу на спадковій передачі підпорядкованого становища від матері до доньки на основі спільної статі. Крім того, викликає занепокоєння сприйняттям жіночого потенціалу як обмеженого та не пов'язаного із відтворенням символічного порядку культури. Відтак, філософині наполягають на необхідності для всіх жінок віднайти власний голос та створити особливу жіночу мову. При цьому роль материнства для продукування фалічної фемінінності та позбавлення від неї є амбівалентною: саме матір як представниця жіночої статі являє донці приклад підкореного становища жінки у патріархальному суспільстві, в той час як можливим шляхом виходу за межі фалічної фемінінності є звернення до материнського голосу та переживання жінкою власного досвіду материнства. Важливо відзначити, що саме материнське задоволення – *jouissance* вміщує в себе джерело Голосу, якого так прагнуть надати жінці представниці французької течії психоаналітичного фемінізму, звертаючись до жіночого письма як способу повернення до втраченої фемінінної ідентичності.

Відповідно до вищезазначеного можна стверджувати, що переживання материнства дитиною та матір'ю у доедипальний період психосексуального розвитку дитини є важливим етапом для формування стереотипних гендерних ідеалів, ретрансльованих людиною протягом її життя.

Антропологічні шукання

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія феміністичної філософії [пер. з англ. Єгідис Б.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2006. – 800 с.
2. Abbey Sh., O'Reilly A. Redefining Motherhood: Changing Identities and Patterns / Sharon Abbey, Andrea O'Reilly. – Toronto: Second Story Press, 1998. – 344 p.
3. Chodorow N. The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender / Nancy Chodorow. – California: University of California Press, 1999. – 283 p.
4. Cixous H., Clement C. The Newly Born Woman / Hélène Cixous, Catherine Clement; [trans. Betsy Wing]. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986. – 168 p.
5. Dinnerstein D. Mermaid and the Minotaur: sexual arrangements and human malaise / Dorothy Dinnerstein. – New York: Other Press, 1999. – 332 p.
6. Hirsch M. The Mother / Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism / Marianne Hirsch. – Bloomington: Indiana University Press, 1989 – 244 p.
7. Kaplan, A. Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama / Anna Kaplan. – London: Routledge, 1992. – 272 p.
8. Tong, R. Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction / Rosemarie Tong. – Boulder: Westview Press, 2008. – 440 p.
9. Yu, Yi-Lin. Mother, She Wrote: Matrilineal Narratives in Contemporary Women's Writing / Yi-Lin Yu. – New York: Peter Lang Publishing, 2005. – 237 p.

Л. Ф. БУЛАНОВА-ДУВАЛКО¹

¹Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, эл. почта, ORCID 0000-0002-6891-7654

АНАЛИЗ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МАТЕРИ И РЕБЕНКА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В КОНТЕКСТЕ ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКОГО ФЕМИНИЗМА

Цель. В статье анализируется влияние опыта материнства на формирование устойчивых сексуальных установок и стереотипных моделей феминности и маскулинности в обществе в контексте психоаналитического феминизма. В частности, подчеркивается значимость философского анализа взаимоотношений матери и ребенка как субъектов опыта материнства, способствующего осознанию механизмов конструирования и воспроизведения, а также формирования сексуальных установок и шаблонных гендерных идеалов. Кроме того, уделяется внимание влиянию процессов сепарации и индивидуации в отношениях матери и ребенка на ретрансляцию патриархальности в общественных отношениях. **Методология.** Основу исследования составляет методология психоаналитического феминизма, а также системный метод и контент-анализ. **Научная новизна** исследования заключается в изучении и систематизации ключевых положений теоретического обоснования стереотипных проявлений феминности в ракурсе психоаналитического феминизма, которые до этого не были известны отечественной философской мысли. **Задания:** 1) очертить базовые направления полемики психоаналитического феминизма с психоаналитическими концепциями Зигмунда Фрейда и Жака Лакана; 2) выделить основные сферы научного интереса психоаналитического феминизма, связанные с материнством; 3) рассмотреть особенности теории о влиянии развития человеческой психики во время преедипальной стадии на формирование устойчивых сексуальных установок в изложении представительниц англо-американской традиции психоаналитического феминизма; 4) описать основные аспекты теории формирования феминности в разработке французского феминизма; 5) проанализировать разные способы преодоления патриархально-символического порядка, предлагаемые психоаналитическим феминиз-

© Буланова-Дувалко Л. Ф., 2014

Антропологічні шукання

мом. **Выводы.** Установлено, что несмотря на принадлежность к той или иной психоаналитической теории, исследовательницы едины в трактовке важности преэдипальной стадии психосексуального развития для формирования стереотипных моделей феминности и маскулинности, которые повторяет человек в течение своей жизни. Большинство исследовательниц подчеркивают решающее значение связей именно между дочерью и матерью для сексуальной дифференциации и феминизации дочери в последующие периоды психосексуального развития.

Ключевые слова: психоаналитический феминизм, стереотипы феминности и маскулинности, опыт материнства, преэдипальная стадия психосексуального развития.

L. F. BULANOVA-DUVALKO¹

¹National Pedagogical Dragomanov University, e-mail , ORCID 0000-0002-6891-7654

THE ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN MOTHER AND CHILD AND ITS IMPACT ON THE FORMATION OF GENDER STEREOTYPES IN THE CONTEXT OF PSYCHOANALYTIC FEMINISM

The purpose. The article analyzes the influence of the experience of motherhood on producing sexual arrangements and stereotypical models of femininity and masculinity in society in the context of the psychoanalytic feminism. In particular, the importance of philosophical analysis of mother-child interrelations as the subjects of motherhood experience facilitates the understanding of mechanisms for construction and reproduction of the sexual arrangements and stereotyped gender roles is covered. Moreover, the influence of separation and individuation processes in the mother-child interrelations on the reproduction of patriarchy in social relations is considered. **Methodology.** The basis of the research is a methodology of the psychoanalytic feminism as well as content analysis and a systematic method. Scientific novelty of the research lies in studying and systematizing the key theses of stereotypical manifestations of femininity theoretical substantiation from the perspective of psychoanalytic feminism that had not been presented within the national scientific thought. The research handles **the following tasks:** 1) to define the main directions of polemics of the psychoanalytic feminism and psychoanalytic concepts of Sigmund Freud and Jacques Laca; 2) to highlight the major spheres of the psychoanalytic feminism scientific interest; 3) to consider the features of theory about the influence of the human psyche development during the pre-oedipal stage on producing the constant sexual arrangements in the perspective of the Anglo-American tradition of the psychoanalytic feminism; 4) to describe the main aspects of the theory about constructing femininity in the French feminism studies; 5) to analyze different ways to overcome the patriarchal symbolic order suggested by the psychoanalytic feminism. **Conclusions.** The research found that despite the adherence to a particular psychoanalytic theory the scholars agree that the pre-oedipal stage of psychosexual development is crucial for producing the stereotyped models of femininity and masculinity that are followed by a person during their life. Most of the researches emphasize the essential value of bonds between mother and daughter for sexual differentiation and feminization of daughter during the subsequent periods of psychosexual development.

Key words: psychoanalytic feminism, femininity and masculinity stereotypes, experience of motherhood, pre-oedipal stage of psychosexual development.

REFERENCES

1. Antolohiia feministychnoi filosofii [A Companion to Feminist Philosophy]. – K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy", 2006. – 800 s.
2. Abbey Sh., O'Reilly A. Redefining Motherhood: Changing Identities and Patterns / Sharon Abbey, Andrea O'Reilly. – Toronto: Second Story Press, 1998. – 344 p.
3. Chodorow N. The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender / Nancy Chodorow. – California: University of California Press, 1999. – 283 p.
4. Cixous H., Clement C. The Newly Born Woman / Hélène Cixous, Catherine Clement; [trans. Betsy Wing]. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986. – 168 p.
5. Dinnerstein D. Mermaid and the Minotaur: sexual arrangements and human malaise / Dorothy Dinnerstein. – New York: Other Press, 1999. – 332 p.
6. Hirsch M. The Mother / Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism / Marianne Hirsch. – Bloomington: Indiana University Press, 1989 – 244 p.

Антропологічні шукання

7. Kaplan, A. *Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama* / Anna Kaplan. – London: Routledge, 1992. – 272 p.
8. Tong, R. *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction* / Rosemarie Tong. – Boulder: Westview Press, 2008. – 440 p.
9. Yu, Yi-Lin. *Mother, She Wrote: Matrilineal Narratives in Contemporary Women's Writing* / Yi-Lin Yu. – New York: Peter Lang Publishing, 2005. – 237 p.

Надійшла до редколегії 31.10.2014

Прийнята до друку 28.11.2014